

Prawa osób niepełnosprawnych intelektualnie w prawie międzynarodowym

The rights of persons with intellectual disabilities in international law

Iwona Radlińska*^{1(A,B,D,E,F)}, Marta Bażydło^{1(D,E,F)}, Beata Karakiewicz^{1(A,D,G)}

1. Katedra i Zakład Zdrowia Publicznego Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie

A – koncepcja i przygotowanie projektu badań, B – wykonanie analiz diagnostycznych, zbieranie danych, C – analiza statystyczna, D – interpretacja danych, E – przygotowanie manuskryptu, F – opracowanie piśmiennictwa, G – pozyskanie funduszy, * – Autor do korespondencji.

Autor do korespondencji: Iwona Radlińska, Katedra i Zakład Zdrowia Publicznego Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie, ul. Żołnierska 48, 71-210 Szczecin, tel.: 533 583 690, e-mail: iwona.radlinska@pum.edu.pl

Streszczenie

Wszystkie uregulowania prawa międzynarodowego zmierzają do wzmocnienia ochrony praw szczególnych grup osób zagrożonych dyskryminacją, wykluczeniem społecznym, czy ubóstwem, jak na przykład dzieci, osoby starsze, osoby niepełnosprawne. Zapewnienie ochrony praw osób niepełnosprawnych intelektualnie, jako szczególnej grupy osób niepełnosprawnych, jest obowiązkiem każdego demokratycznego państwa. Celem pracy jest analiza wybranych aktów prawa międzynarodowego dotyczących praw osób niepełnosprawnych intelektualnie, ze szczególnym uwzględnieniem praw osób niepełnosprawnych. Artykuł ma charakter analizy dokumentów – aktów prawnych wybranych z dostępnych internetowych baz aktów prawnych. Przeanalizowane zostały akty prawa międzynarodowego – ogólnoświatowego oraz europejskiego zarówno w formie deklaracji wartości, nieformalnych standardów, jak i konwencji powszechnie obowiązujących państwa-strony. Głównym celem aktów prawa międzynarodowego jest zapewnienie coraz większego uczestnictwa w życiu społecznym (w edukacji, pracy, kulturze etc.) osób niepełnosprawnych, w tym niepełnosprawnych intelektualnie. Idea społecznego włączenia winna być wprowadzona przez państwa poprzez szeroką edukację i informację zarówno całego społeczeństwa, najbliższego otoczenia jak i samych osób niepełnosprawnych czy ich przedstawicieli prawnych zgodnie z poszanowaniem praw człowieka i przy zapewnieniu niezbędnego wsparcia. Państwa powinny inwestować w ośrodki kształcenia i pracy zarezerwowane dla osób niepełnosprawnych intelektualnie (szkoly specjalne, miejsca pracy chronionej), które dobrze spełniają swoje zadania. Szkoły specjalne mogą być wykorzystane do udzielenia profesjonalnego wsparcia szkołom ogólnodostępnym prowadzącym kształcenie specjalne, pod warunkiem stworzenia ram prawnych tej współpracy.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, niepełnosprawność intelektualna, prawo międzynarodowe

Summary

All regulations of international law intend to strengthen the protection of rights of specific groups of people who are put at risk of discrimination, social exclusion and poverty, such as children, the elderly and disabled people. Ensuring protection of the rights of people with intellectual disabilities, as a special group of disabled people, is a duty of every democratic country. The aim of the study is to analyze selected acts of international law concerning the rights of people with intellectual disabilities, with particular emphasis on rights of disabled people. The paper is an analysis of documents – legal acts selected from on-line databases of legal acts. We investigated a range of acts of global and European international law in forms of declaration of value, informal standards, and conventions that are commonly in force at States Parties. The main purpose of acts of international law is to increase participation in social life (in education, work, culture, etc.) for people with disabilities, including with intellectual disabilities. The idea of social integration should be implemented by countries through education and information of both the whole society, the immediate environment and the disabled people themselves or their legal representatives, respecting the human rights and ensuring the necessary support. The countries should invest in education and work centers reserved for people with intellectual disabilities (special school, sheltered workshop) that fulfill their tasks. Special schools may be used to give professional support to generally accessible schools that provide special education upon creating legal framework for such cooperation.

Key words: human rights, intellectual disability, international law

WSTĘP

W zakres ochrony prawnej osób niepełnosprawnych intelektualnie wchodzi dokumenty ogólne dotyczące praw człowieka, jak i szczególne regulacje związane z prawami podmiotowymi: osoby niepełnosprawnej, dziecka, czy wyrażone wprost przepisy wprowadzające ochronę osób niepełnosprawnych intelektualnie, a także regulacje szczególne związane z ochroną socjalną i prawem do pracy. W prawie międzynarodowym pod pojęciem osoba niepełnosprawna uwzględnia się wszystkie niepełnosprawności. Przy czym niepełnosprawność w starszych dokumentach nazywana jest najczęściej „upośledzeniem fizycznym lub umysłowym”.

Celem pracy jest analiza wybranych aktów prawa międzynarodowego dotyczących praw osób niepełnosprawnych intelektualnie. Artykuł ma charakter analizy dokumentów. W analizie uwzględniono przede wszystkim akty, których Polska jest stroną. Wyboru aktów prawnych dokonano korzystając z dostępnych internetowych baz aktów prawnych przede wszystkim dziennika urzędowego Unii Europejskiej – Eur-Lex tłumaczonego na języki narodowe oraz Internetowego Systemu Aktów Prawnych zawierającego polskie publikatory (dzienniki ustaw). Ponadto stosowano wybór aktów ze stron internetowych polskich organów rządowych między innymi: Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Pełnomocnika Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych oraz stron organizacji międzynarodowych, przede wszystkim Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ).

Wśród aktów prawa międzynarodowego wyróżniamy konwencje, paktów oraz deklaracje wartości. W przypadku deklaracji, nazywanych też programami, strategiami czy zasadami, należy zauważyć, że nie są one prawem

bezwzględnie obowiązującym państwa-strony, a jedynie ogólnym zobowiązaniem, nie wywołującym skutków prawnych w razie ich przekroczenia. Jakkolwiek stanowią one międzynarodowe prawo zwyczajowe, którego nie przestrzeganie może wywołać skutki natury politycznej (np. ograniczenie stosunków dyplomatycznych z danym państwem). Natomiast konwencje czy paktów, są międzynarodowymi umowami ściśle wiążącymi państwa-strony, na których straży często stoją sądy, czy też trybunały międzynarodowe.

Dopiero XX w., a szczególnie okres rozpoczynający się po II wojnie światowej, okazał się przełomowy w tworzeniu aktów prawa międzynarodowego bezwzględnie chroniącego człowieka ze względu na jego przyrodzoną i niezbywalną godność, co oznaczało ochronę każdej istoty ludzkiej bez względu na rasę, płeć, narodowość, stan majątkowy czy inne różnice. Akty te były tworzone przez organizacje pozarządowe o zasięgu międzynarodowym, przede wszystkim Organizację Narodów Zjednoczonych oraz agendy wyspecjalizowane ONZ:

- Międzynarodową Organizację Pracy (MOP; *ang. International Labour Organization – ILO*),
- Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF, *ang. United Nations International Children's Emergency Fund, od roku 1953 United Nations Children's Fund*),
- Organizację Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO, *ang. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*)
- Światową Organizację Zdrowia (WHO, *ang. World Health Organization*).

Nieco później powstały organizacje pozarządowe o zasięgu europejskim, m.in. Rada Europy (*ang. Council of Europe*), czy też podmioty prawa będące podstawą instytucjonalną obecnie istniejącej Unii

Europejskie – Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej [1].

Obok aktów ogólnego prawa międzynarodowego zaczęto tworzyć akty „branżowe” dotyczące poszczególnych grup osób (np. dzieci, osób niepełnosprawnych, kobiet) czy spraw (niewolnictwo, handel) nazywane aktami szczególnymi albo specjalnymi. W przypadku osób niepełnosprawnych, w tym niepełnosprawnych intelektualnie celem tego było, jak wyjaśnia główny specjalista w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich w Polsce, tworzenie mechanizmów wyrównania szans osób poprzez sformułowanie pewnych szczególnych praw, swoistych dla tej grupy społecznej, mających zagwarantować rzeczywiste przestrzeganie praw człowieka (m.in. prawa do pracy w warunkach pracy chronionej, czy też prawa do edukacji specjalnej również w szkole ogólnodostępnej) i zapobiegać dyskryminacji [2].

Prawa człowieka ze szczególnym uwzględnieniem praw osób niepełnosprawnych intelektualnie w aktach prawnych Organizacji Narodów Zjednoczonych

Dla międzynarodowej ochrony praw człowieka kluczowa jest deklaracja wartości wyrażona w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ (*Universal Declaration of Human Rights*) popisana 10 grudnia 1948 r. w Paryżu [3] oraz wynikający z niej Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r. [4], a także Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r. [5]. Akty te proklamowały, że każdy człowiek jest uprawniony do korzystania z zawartych w nich praw i wolności, bez względu na jakiegokolwiek różnicę, a źródłem tej ochrony jest przyrodzona godność człowieka.

Polska jest stroną obydwu paktów od 1977 roku, a od 1991 roku jest również stroną wielostronnej umowy międzynarodowej poświęconej prawom dziecka: Konwencji o Prawach Dziecka ONZ z dnia 20 listopada 1989 r. Ostatni akt został przyjęty przez Polskę z zastrzeżeniami i deklaracjami dotyczącymi między innymi sprawowania władzy rodzicielskiej (np. konstytucyjnego prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem) i uwzględnienia polskich zwyczajów w zakresie miejsca dziecka w rodzinie i poza rodziną [6].

20 grudnia 1971 roku została uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych Deklaracja Praw osób z Upośledzeniem Umysłowym ONZ [7] (*Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons*), która realizowała i rozwijała zapisy wcześniej wspomnianych deklaracji i paktów dotyczących praw człowieka, a także konwencji i zaleceń agend ONZ (MOP, UNESCO, UNICEF). Deklaracja z 1971 r. nawiązuje również do Deklaracji Postępu Społecznego i Rozwoju ONZ z 30 grudnia 1969 r. [8], która proklamowała „konieczność ochrony praw i zapewnienia pomocy społecznej i rehabilitacji dla osób fizycznie i umysłowo upośledzonych”. W preambule deklaracji z 1971 r. czytamy o konieczności pomocy dla osób z „upośledzeniem umysłowym” w rozwijaniu ich zdolności i możliwości w różnych dziedzinach działania oraz potrzeby tworzenia warunków umożliwiających tym osobom ich integrację w normalnym życiu możliwie w największym stopniu. Pomoc tym osobom ma zmierzać do zapewnienia takich samych praw co innym ludziom. Deklaracja nawoływała do działań międzynarodowych, przez co trzeba rozumieć wydanie aktów prawnych, gwarantujących należyłą ochronę tych praw. Kilka lat później została wydana Deklaracja Praw Osób Niepełnosprawnych

z dnia 9 grudnia 1975 roku [9] (*Declaration on the Rights of Disabled Persons*), w której podkreśla się przyrodzoną godność osób niepełnosprawnych, definiuje pojęcie „osoba niepełnosprawna” oraz podkreśla prawa osób bez względu na naturę (fizyczna, umysłowa) czy stopień niepełnosprawności.

Następnym przyjętym dokumentem międzynarodowym był Światowy Program Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych z 3 grudnia 1982 roku (*The World Programme of Action Concerning Disabled Persons*) [10], który obejmował zasady działania ONZ, a pierwszy 10-letni okres nazwany został Dekadą Osób Niepełnosprawnych zakończony wprowadzeniem Międzynarodowego Dnia Osób Niepełnosprawnych na dzień 3 grudnia. Cele programu, szczegółowo przedstawione przez Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie „Unic Warsaw”, obejmują podjęcie tzw. działań prewencyjnych (*prevention*), skutecznej rehabilitacji (*rehabilitation*) oraz wyrównywanie szans (*equalization of opportunities*). Prewencja obejmuje przeciwdziałanie utracie sprawności lub wystąpieniu nieprawidłowości w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznych lub anatomicznym (*impairments*), a także przeciwdziałanie negatywnym skutkom istniejącej niesprawności. Rehabilitacja oznacza działania umożliwiające osobie niepełnosprawnej osiągnięcie optymalnego intelektualnego, fizycznego i społecznego poziomu funkcjonowania oraz zakłada korzystanie ze sprzętu technicznego w celu osiągnięcia owego poziom. Wyrównanie szans oznacza proces zmiany dotychczasowego systemu społecznego, w tym kulturowych i fizycznych barier, które uniemożliwiają powszechne uczestnictwo osobom niepełnosprawnym w życiu społecznym. Według ekspertów ONZ, przewodnią rolę w udzielaniu pomocy

osobom niepełnosprawnym powinny spełniać rządy poszczególnych państw, przy wsparciu organizacji pozarządowych, w szczególności poprzez stworzenie możliwości równego uczestnictwa w społeczeństwie osobom niepełnosprawnym. Wymaga to działań długofalowych w zakresie wzrostu gospodarczego kraju, rozszerzenia usług oferowanych przez państwo na rzecz jego obywateli oraz podniesienia standardu ich życia. Państwa winny również przeciwdziałać zjawiskom, które przyczyniają się do powstawania niepełnosprawności jak: wojny, ubóstwo, głód czy epidemie [11].

Kolejnym dokumentem ONZ jest dokument Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych z 1993 r. (*The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*) [12]. Zasady te pretendują do zwyczajowego prawa międzynarodowego stanowiące dla państw silne zobowiązanie moralne. Zostały stworzone jako podsumowanie Dekady Osób Niepełnosprawnych wprowadzony w Światowym Program Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych z 1982 roku [10]. Lista zasad obejmuje zarówno kształtowanie świadomości społeczeństwa w zakresie praw osób niepełnosprawnych (zasada 1) jak i zasady działań państwa na obszarze wszystkich dziedzin życia osób niepełnosprawnych w celu zapewnienia im takich samych szans życiowych jak osobom sprawnym.

Za najważniejszym akt prawny w zakresie praw osób niepełnosprawnych, skutkującym odpowiedzialnością prawną Państw - Stron konwencji jest międzynarodowa Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych z 13 grudnia 2006 r. [13] (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*). Konwencja jest zebraniem wszystkich zasad w odniesieniu do osób niepełnosprawnych, które proklamowane są we wcześniej omówionych

deklaracjach i konwencjach ONZ, poczynając od Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. Konwencja szczególnie odwołuje się do wytycznych Światowego Programu Działania na rzecz Osób Niepełnosprawnych z 1982 r., i Standardowych Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych z 1993 r.

Zgodnie z art.1 Konwencja ma na celu promowanie, ochronę oraz umożliwienie wszystkim osobom niepełnosprawnym nieograniczonego korzystania z wszystkich fundamentalnych swobód i praw człowieka, oraz promowanie poszanowania ich godności osobistej. W tym celu państwa-strony muszą uwzględnić ochronę i promocję praw osób niepełnosprawnych we wszystkich swoich programach i strategiach działania państwa; znieść wszelkie przepisy dyskryminujące osoby niepełnosprawne, stworzyć podmiot rządowy zajmujący się wdrażaniem postanowień z konwencji, który będzie składać sprawozdania z jej wykonania (art. 4, art.33, art.35 konwencji). Konwencja opiera się na zasadach ze skutkiem prawnym dla wszystkich Państw - Stron Konwencji, które mają obowiązek ich wdrażania w ustawodawstwa krajowe (Polska jest stroną konwencji od 2012 r) [14]. Zasady ogólne konwencji, określone w art. 3, dotyczą:

- poszanowania przyrodzonej godności, autonomii osoby, w tym swobody dokonywania wyborów oraz poszanowania niezależności osoby;
 - niedyskryminacji;
 - pełnego i skutecznego udziału w życiu społecznym i włączeniu w społeczeństwo;
 - poszanowania odmienności i akceptacja osób niepełnosprawnych, jako będących częścią ludzkiej różnorodności oraz ludzkości;
 - równości szans;
 - równości mężczyzn i kobiet; dostępności;
- poszanowania rozwijających się zdolności niepełnosprawnych dzieci oraz poszanowania

ich prawa do zachowania tożsamości [13].

Konwencja wprowadza dla państw-stron obowiązek wprowadzenia uniwersalnego projektowania i racjonalnego dostosowania, które jednak nie mogą być zbyt kosztowne dla pracodawcy, urzędu. Ten obowiązek przeciwdziała dyskryminacji niepełnosprawnych. Uniwersalne projektowanie to rozwiązania, które są użyteczne dla wszystkich ludzi i odnoszą się do produktów, środowisk, programów i usług. Uniwersalne projektowanie nie wyklucza urządzeń pomocniczych dla poszczególnych grup osób niepełnosprawnych. Racjonalne dostosowanie oznacza konieczne i stosowne modyfikacje i adaptacje, które to modyfikacje i adaptacje są niezbędne w określonych przypadkach dla zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości egzekwowania i korzystania z wszystkich praw człowieka.

Konwencja zawiera również akceptowaną społecznie definicję niepełnosprawności, wychodzącą w stronę podmiotowości osób niepełnosprawnych [15]. W preambule uznano, że niepełnosprawność jest koncepcją ewoluującą, i że jest wynikiem interakcji pomiędzy osobami z dysfunkcjami a barierami środowiskowymi i wynikającymi z postaw ludzkich, będącej przeszkodą dla pełnego uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu społecznym, na równych zasadach z innymi obywatelami. Natomiast art. 1 zalicza do osób niepełnosprawnych osoby z długotrwałą obniżoną sprawnością fizyczną, umysłową, intelektualną lub sensoryczną, która w interakcji z różnymi barierami może ograniczać ich pełne i efektywne uczestnictwo w życiu społecznym na równych zasadach z innymi osobami [13].

Prawa osób niepełnosprawnych intelektualnie w aktach prawnych Międzynarodowej Organizacji Pracy

Potrzeba i wola wprowadzenia szczególnej ochrony praw osób niepełnosprawnych, do których zaliczano też osoby niepełnosprawne intelektualnie, tak jak w przypadku praw człowieka, została ujęta początkowo w międzynarodowych zaleceniach i deklaracjach, sankcjonowanych następnie w konwencjach.

Trzeba tu wspomnieć o istotnych zaleceniach Międzynarodowej Organizacji Pracy tj. Zaleceniu MOP nr 99 z 1 czerwca 1955r. dotyczące Zawodowej Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych [16], ponawiane Zaleceniem MOP nr 168 z 1 stycznia 1983 r. dotyczącego rehabilitacji zawodowej i zatrudniania osób niepełnosprawnych [18], które zostały zebrane w Konwencji MOP dotyczącej Rehabilitacji Zawodowej i Zatrudnienia Osób Niepełnosprawnych z 20 czerwca 1983 r. [18].

W Zaleceniu MOP z 1955 r. sformułowano definicje terminów z punktu widzenia prawa do pracy osoby niepełnosprawnej: rehabilitacja zawodowa oraz osoba niepełnosprawna, a także zatrudnienie selektywne, praca chroniona. Pierwszy termin oznacza tę część ciągłego i skoordynowanego procesu rehabilitacji, która obejmuje zapewnienie tych usług zawodowych (np. poradnictwa, szkolenia zawodowego, zatrudnienia selektywnego), które mają na celu umożliwienie osobie niepełnosprawnej zapewnienie oraz utrzymanie odpowiedniego zatrudnienia. „Osoba niepełnosprawna” oznacza osobę, której perspektywy zapewnienia sobie i otrzymania odpowiedniego zatrudnienia są, w sposób istotny, zredukowane w rezultacie upośledzenia fizycznego lub umysłowego. Zatrudnienie selektywne oznacza zatrudnienie przy zajęciach, w których wydajność pracy wpływa lub oddziałuje, w możliwie najmniejszym stopniu, na niepełnosprawność. Sformułowano również zasady pracy

chronionej w warsztatach bądź specjalnych programach obejmujących pracę w domu, dla tych spośród osób niepełnosprawnych, którzy nie mogą dostosować się do zwyczajnego, konkurencyjnego zatrudnienia. Praca w warsztatach chronionych winna również umożliwiać, o ile jest to możliwe, przystosowanie do pracy na otwartym rynku pracy. Zakazano też dyskryminacji osób niepełnosprawnych w zatrudnieniu ze względu na inwalidztwo [16]. Kolejne zalecenie MOP z 1983 r. między innymi zaktualizowano i rozwinęto terminologię z poprzedniego zalecenia z 1955 r. Na przykład w definicji osoby niepełnosprawnej zrezygnowano z pojęcia „upośledzenia fizycznego lub umysłowego” na rzecz określenia „stwierdzone ograniczenie fizyczne lub umysłowe”, a do celów „rehabilitacji zawodowej” dodano obok uzyskania pracy również osiągnięcie awansu zawodowego oraz wprowadzono cel społecznej integracji lub reintegracji osoby [17].

Ukoronowaniem zaleceń MOP z 1955 r. i 1983 r. było wydanie Konwencji MOP dotyczącej Rehabilitacji Zawodowej i Zatrudnienia Osób Niepełnosprawnych z 20 czerwca 1983 r. podpisana w Genewie, której Polska jest stroną od 1983 r. W preambule do konwencji autorzy podkreślają, że kontynuują idee podjęte w 1981 roku, który został przez Zgromadzenie Ogólne ONZ ogłoszony Międzynarodowym Rokiem Inwalidów i Osób Niepełnosprawnych pod hasłem „Pełne uczestnictwo i równość” oznaczające „pełne uczestnictwo” osób niepełnosprawnych w życiu i rozwoju społecznym oraz „równość”, realizowane w „Światowym Programie Działania na rzecz Osób Niepełnosprawnych” z 1982r. (który jest opisany niżej) [10, 18]. Nieco inaczej zdefiniowano osobę niepełnosprawną rezygnując z określenia „stwierdzone ograniczenie fizyczne lub umysłowe” na rzecz

„ubytek zdolności fizycznych bądź umysłowych właściwie orzeczonej”. Pełna, obowiązująca definicja brzmi: „osoba niepełnosprawna oznacza osobę, której możliwości uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia oraz awansu zawodowego są znacznie ograniczone w wyniku właściwie orzeczonego ubytku zdolności fizycznych lub umysłowych”. Natomiast termin „rehabilitacja zawodowa” oznacza umożliwienie osobie niepełnosprawnej uzyskanie i utrzymanie odpowiedniego zatrudnienia i awansu zawodowego, aby w ten sposób ułatwić takim osobom włączenie się lub ponowne włączenie się do społeczeństwa. Tu zamiast pojęcie „integracja” (*ang. integration*) z zalecenia z 1983 r. pojawia się pojęcie „włączania” (*ang. inclusion*), uważane za pojęciowo słowo szersze [10, 18].

Prawa osób niepełnosprawnych intelektualnie w aktach prawnych UNICEF i UNESCO

W odniesieniu do dzieci niepełnosprawnych, w tym intelektualnie, najbardziej prężną działalność wykazywał UNICEF i UNESCO. Do najważniejszych dokumentów z tego zakresu należą: zalecenie UNICEF z 1980r. Niepełnosprawność Dziecka: Profilaktyka i Rehabilitacja (*Childhood Disability: its Prevention and Rehabilitation*) [19] oraz Światowa Deklaracja „Edukacja dla wszystkich” (*Education for All*) zainicjowana przez ONZ na Światowej Konferencji w Jomtien (Tajlandia, 1990), która jest głównym programem edukacyjnym UNESCO [20]. Ponadto w ramach edukacji specjalnej (edukacji dzieci z niepełnosprawnością intelektualną) obowiązuje Deklaracja z Salamanki - Wytyczne dla Działania w zakresie Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych (1994) [21].

Światowa Deklaracja „Edukacja dla Wszystkich”, jest głównym programem

edukacyjnym UNESCO. Za podstawowy cel działania przyjęła zaspokojenie podstawowych potrzeb edukacyjnych wszystkich ludzi, tj. opanowanie umiejętności czytania, pisania, liczenia, formułowania myśli, rozwiązywania problemów, a także wpojenie określonych postaw i wartości [20]. Deklaracja ta odnosi się do osób niepełnosprawnych intelektualnie w zakresie objęcia ich przez bezpłatny system edukacji, zaspakajający ich specjalne potrzeby edukacyjne, który jest dostępny pod względem komunikacyjnym. Jest realizacją art. 26 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ przyznającej każdemu prawo do nauki [3].

Deklaracja z Salamanki oraz Wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych zostały stworzone w Salamance w Hiszpanii w dniach 7-10 czerwca 1994 r. [21] stanowią jeden dokument podzielony jak w nazwie na dwie odrębne części: Deklarację wartości i Wytyczne odnoszące się do działań w sprawie edukacji. W preambule do Deklaracji z Salamanki jest nawiązanie zarówno do postanowień Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r., jak i zobowiązań Światowej Konferencji ds. Edukacji dla Wszystkich z 1990 r., czy Deklaracji ONZ dot. Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych z 1993 r., zgodnie z którymi prawa do edukacji przysługuje każdemu człowiekowi, niezależnie od indywidualnych różnic, a edukacja osób niepełnosprawnych, w tym intelektualnie, jest integralną częścią systemu oświaty. Pojęcie „specjalnych potrzeb edukacyjnych” odnosi się do wszystkich dzieci i młodzieży, których potrzeby wynikają z różnych przyczyn. Dotyczy to dzieci upośledzonych i utalentowanych; dzieci z mniejszości językowych, etnicznych czy kulturowych oraz dzieci z innych regionów lub grup nierównych szans czy z marginesu. e Dzieci takie powinny mieć dostęp do zwykłych szkół, które stawiają

dziecko w centrum zainteresowania i mogą zaspokoić jego potrzeby.

„Wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych” zawierają wskazania na temat „Nowego myślenia na temat specjalnych potrzeb edukacyjnych”, będące uzasadnieniem i wskazaniem do tworzenia edukacji włączającej (edukacji specjalnej prowadzonej przez szkołę ogólnodostępną) oraz funkcjonowania edukacji specjalnej. Wyznaczają nowe zadania dobrze funkcjonującym szkołom specjalnym, w które można inwestować pod warunkiem wykorzystania bazy technologicznej i profesjonalnych kompetencji personelu. Takie szkoły powinny zapewnić wsparcie szkół ogólnodostępnych w zaspakajaniu szczególnych potrzeb w zakresie edukacji (np. przez dostosowanie treści programów i metod nauczania do indywidualnych potrzeb uczniów, prowadzeniu szkoleń dla nauczycieli) [21]. Powyższe wytyczne stanowią argument za utrzymaniem szkół specjalnych w Polsce, które systematycznie ulegają likwidacji. Liczne deficyty w szkole ogólnodostępnej w zakresie nauczania specjalnego [22,23] – przede wszystkim brak niezbędnych kompetencji nauczycieli, czy niedostateczne wyposażenie szkół (brak sprzętu do rewalidacji) mogłyby być zaspokojone przez szkołę specjalną pod warunkiem uregulowania formalnych ram współpracy. I nie chodzi tu o wprowadzenie tylko zapisów w prawie, ale stworzenia rzeczywistej współpracy w miejsce rywalizacji o ucznia.

Prawa człowieka ze szczególnym uwzględnieniem praw osób niepełnosprawnych intelektualnie w Europie

Prawo w obszarze europejskim na poziomie ogólnym obejmujące ochroną prawa człowieka to przede wszystkim **Europejska**

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona przez Radę Europy w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., ratyfikowana przez Polskę w 1993 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 [24]. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności odnosi się jednak i ściśle wiąże prawem międzynarodowym w tym zakresie, bowiem w preambule odnosi się do Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. [3] i rozwija postanowienia w niej zawarte. W konwencji, jako umowie międzynarodowej, skutkującej prawnie wobec Państw-Sygnatariuszy, powołano międzynarodowy sąd - Europejski Trybunał Praw Człowieka. Nad wykonaniem zobowiązań wynikających dla państw z wyroków Trybunału czuwa Komitet Ministrów Rady Europy. Trzeba pamiętać że zgodnie z art. 35 trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych, przewidzianych prawem krajowym w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji. Konwencja zawiera fundamentalne prawa człowieka, z których najważniejszemu punktu widzenia osoby niepełnosprawnej to: prawo do życia, zakaz tortur, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodzin, wolność myśli, sumienia i wyznania, wolność wyrażania opinii. Art. 14 mówi o zakazie dyskryminacji w korzystaniu z praw i wolności wynikłych z Konwencji nie wyszczególniając osób niepełnosprawnych. Jedynie w art.5 ust.1 pkt. e zapisane jest ograniczenie w prawie do wolności i bezpieczeństwa osobistego poprzez możliwość zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby umyślowo chorej. Jakkolwiek na decyzję taką służy odwołanie i możliwość domagania się odszkodowania w razie

niezgodnego z prawem pozbawienia wolności (co dotyczy również zatrzymania w szpitalu psychiatrycznym) [24].

Natomiast akty branżowe, dotyczące praw człowieka w wymiarze socjalnym to przede wszystkim Europejska Karta Socjalna (*European Social Charter*) – konwencja międzynarodowa Rady Europy ratyfikowana 18 października 1961 r. w Turynie przez 28 państw (weszła w życie 25.02.1965 r.) i zrewidowana jej wersja pod nazwą Europejska Karta Społeczna, która w Polsce weszła w życie 1999 r. [25].

Europejska Karta Społeczna zawiera szereg praw socjalnych gdzie najważniejsze są prawa i zabezpieczenia związane z pracą (art. 1- 6, 9 i 10), w tym „prawo osób niepełnosprawnych fizycznie lub umysłowo do szkolenia zawodowego, rehabilitacji oraz readaptacji zawodowej i społecznej”(art. 15). Europejska Karta Społeczna, jak pozostałe konwencje dotyczące praw człowieka, potępiała wszelką dyskryminację ze względu na płeć, rasę, religię, poglądy i pochodzenie. Europejska Karta Społeczna wymaga, aby każde państwo, które chce zostać jej stroną, przyjęło przynajmniej 10 artykułów (z ogólnej liczby 19) lub 10 spośród 45 wyliczonych ustępów w Części II. Spośród 7 Artykułów uważanych za szczególnie doniosłe, każda strona musi zaakceptować przynajmniej pięć, wśród których nie znajdują się prawa osób niepełnosprawnych. Rewizja Europejskiej Karty Socjalnej została otwarta do podpisu przez kraje członkowskie Rady Europy w Strasburgu 3 maja 1996 r., a w życie weszła 1 lipca 1999 r. Zwiększono wtedy liczbę artykułów Części I do 31. Art. 15 w nowej wersji karty brzmi: „prawo osób niepełnosprawnych fizycznie lub umysłowo do szkolenia zawodowego, rehabilitacji oraz readaptacji zawodowej i społecznej”. W celu zapewnienia skutecznego wykonywania prawa osób niepełnosprawnych państwa

zobowiązują się:

podjąć konieczne środki w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym ułatwień szkoleniowych, w tym, jeżeli to konieczne, utworzenie wyspecjalizowanych instytucji publicznych lub prywatnych;

podjąć odpowiednie środki w celu zatrudniania osób niepełnosprawnych, takie jak wyspecjalizowane służby pośrednictwa pracy, ułatwianie podejmowania pracy chronionej oraz środki dla zachęcania pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych [25].

Prawa człowieka ze szczególnym uwzględnieniem praw osób niepełnosprawnych intelektualnie w prawodawstwie Unii Europejskiej

W obszarze prawa europejskiego znajduje się również prawo Unii Europejskiej. Akty będące tzw. „konstytucją” Unii Europejskiej: Traktat o Unii Europejskiej [26] i Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej [27], a także Karta Praw Podstawowych [28].

Traktat o Unii Europejskiej gwarantuje przestrzeganie praw człowieka a także wprowadza się zakaz dyskryminacji i zwalczanie wykluczenia społecznego. Wartości które deklaruje Unia jako podstawę swojego działania to zgodnie z art.2 poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn [26].

Natomiast wśród celów działania Unii, ujętych w art. 3 (dawny artykuł 2 TUE) znajduje się zwalczanie wykluczenia społecznego i dyskryminacji oraz wspieranie sprawiedliwości społecznej i ochrony socjalnej, równość kobiet

i mężczyzn, solidarność między pokoleniami i ochronę praw dziecka [26].

Bardziej konkretny jeśli chodzi o ochronę praw osób niepełnosprawnych jest **Traktat o funkcjonowaniu UE**. W art. 10 wprowadza się zakaz wszelkiej dyskryminacji szczególnie ze względu na „pleć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną”. Natomiast zgodnie z art. 19 w tym celu mogą być podejmowane różne środki, szczególnie unijne środki zachęcające państwa członkowskie do tworzenia przestrzeni społecznej dostępnej dla wszystkich [27].

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, stanowiąca zbiór praw człowieka, przyjęta została w Nicei 7 grudnia 2000 r. Zgodnie z Traktatem Lizbońskim z 13 grudnia 2007 r. (wszedł w życie w 2009 r.), karta stała się aktem pierwotnym prawa unijnego, bezpośrednio stosowanym [1]. Polska oraz Wielka Brytania zastrzegły sobie ograniczone stosowanie Karty (klauzula typu opt-out) tj. gwarancje praw z karty obowiązują tylko i wyłącznie gdy pokrywają się z ustawodawstwem krajowym. Art. 21 zawiera zakaz dyskryminacji w tym ze względu na niepełnosprawność. W artykule 26 Unia uznaje prawo osób niepełnosprawnych do korzystania ze środków mających zapewnić im samodzielność, integrację społeczną i zawodową oraz udział w życiu społeczności [28].

PODSUMOWANIE

Głównym celem aktów prawa międzynarodowego jest zapewnienie coraz większego uczestniczenia w życiu społecznym (w edukacji, pracy, kulturze etc.) osób niepełnosprawnych, w tym niepełnosprawnych intelektualnie. Idea społecznego włączenia, winna być wprowadzona przez państwa

poprzez szeroką edukację i informację zarówno całego społeczeństwa, najbliższego otoczenia jak i samych osób niepełnosprawnych czy ich przedstawicieli prawnych zgodnie z poszanowaniem praw człowieka i przy zapewnieniu niezbędnego wsparcia. Państwa powinny inwestować w ośrodki kształcenia i pracy zarezerwowane dla osób niepełnosprawnych intelektualnie (szkoły specjalne, miejsca pracy chronionej), które dobrze spełniają swoje zadania (jest na nie zapotrzebowanie oraz zaspakajają szczególne potrzeby osób z niepełnosprawnością intelektualną). Ponadto odpowiednio przygotowane pod względem technicznym i kadrowym szkoły specjalne powinny być wykorzystane do udzielenia profesjonalnego wsparcia szkołom ogólnodostępnym prowadzącym kształcenie specjalne (edukację włączającą), pod warunkiem stworzenia ram prawnych tej współpracy.

PIŚMIENNICTWO

1. Jankowska M.: Prawa osób niepełnosprawnych w międzynarodowych aktach prawnych. Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania 2011;1: 24-45.
2. Przybysz P.: Prawa człowieka a prawa niepełnosprawnych [online] IDN [przełączony: 2 lipca 2015] Dostępny w: http://idn.org.pl/sonnszz/prawa_niepelnosprawn1.htm.
3. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ z 10 grudnia 1948 r. (Rezolucja 217/III Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z 10.12.1948 r., Paryż).
4. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167 Polska jest stroną od 1977 r.).
5. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 nr 38 poz. 169 Polska jest stroną od 1977 r.).

6. Konwencja o Prawach Dziecka ONZ z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U.1991.120.526 Polska jest stroną od 1991 r.).
7. Deklaracja Praw osób z Upośledzeniem Umysłowym ONZ (Uchwała Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 2856 (XXVI) z 20.12.1971 r.).
8. Deklaracja Postępu Społecznego i Rozwoju ONZ z 30 grudnia 1969 r. (Deklaracja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 30.12.1969r.).
9. Deklaracja Praw Osób Niepełnosprawnych z dnia 9 grudnia 1975 r. (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 3447(XXX) z 09.12.1975 r.).
10. Światowy Program Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych z 3 grudnia 1982 r. (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 37/521 z 03.12.1982 r.).
11. UNIC: Światowy Program Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych [online] [przełączany: 29 czerwca 2015] Dostępny w: www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnosc/program.php.
12. Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych z 1993 r. (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 48/96 z 20.12.1993 r.).
Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych z 13 grudnia 2006 r. (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 61/106, Dz. U. UE. L. 2010.23.37).
13. Radlińska I. Bażydło M. Karakiewicz B.: Prawa osób niepełnosprawnych Polsce. J Publ Health Nurs Med Rescue 2014;4: 25-30.
14. Kurowski K.: Niepełnosprawność i osoba niepełnosprawna – od medycznego do społecznego modelu niepełnosprawności. W: Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich: Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę Konwencji ONZ o Prawach osób Niepełnosprawnych. Warszawa: 2012.
15. Zalecenie MOP dotyczące Zawodowej Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych z 1 czerwca 1955 r. (Zalecenie MOP nr 99 z 01.06.1955 r. Genewa).
16. Zalecenie MOP dotyczące rehabilitacji zawodowej i zatrudniania osób niepełnosprawnych z 1 stycznia 1983 r. (Zalecenie MOP nr 168 z 01.01.1983 r. Genewa).
17. Konwencja MOP dotycząca Rehabilitacji Zawodowej i Zatrudnienia Osób Niepełnosprawnych z 20 czerwca 1983 r. (Konwencja MOP nr 159 z 20.06.1983 Genewa).
18. Zalecenie UNICEF z 1980r. Niepełnosprawność Dziecka: Profilaktyka i Rehabilitacja - Zalecenie uchwalone na sesji Rady Zarządzającej Funduszem Narodów Zjednoczonych na Rzecz Pomocy Dzieciom, 1980 UNICEF.
19. <http://www.unesco.pl/edukacja/edukacja-dla-wszystkich/> dostęp z dnia 03.07.2015 r.
20. Deklaracja z Salamanki oraz wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych przyjęte przez Światową Konferencję Dotyczącą Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych: Dostęp i Jakość, Salamanka, Hiszpania 7-10 czerwca 1994 r. UNESCO 1994 <http://www.eurosprawni.org/pl/prawo/314-deklaracja-z-salamanki-oraz-wytyczne-dla-dzialan-w-zakresie-specjalnych-potrzeb-edukacyjnych> dostęp z dnia 03.07.2015 r.
21. Wojdyła E.: Edukacja dla wszystkich i dla każdego z osobna. Zadania szkół w świetle nowych regulacji prawnych, W: Konferencja „Uczeń niepełnosprawny w szkole ogólnodostępnej”, Warszawa; 2011.
22. Pietraszkiewicz A.: Uczeń niepełnosprawny w szkole ogólnodostępnej – budowanie systemu wsparcia i pomocy. Podsumowanie realizacji projektu, W: Konferencja „Uczeń niepełnosprawny w szkole ogólnodostępnej”,

Warszawa; 2011.

23. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona przez Radę Europy w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284).

24. Europejska Karta Społeczna, w Polsce weszła w życie 1999 r. (Dz. U. z 1999 r., nr 8, poz. 67).

25. Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. C 326 z 26.10.2012, str. 13—390).

26. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.U. C 326 z 26.10.2012, str. 47—390).

27. Karta Praw Podstawowych (Dz.U. C 326 z 26.10.2012, str. 391—407).